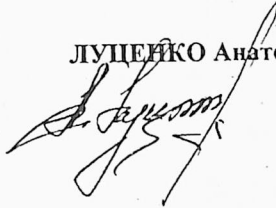

187

2852-р

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЛУЦЕНКО Анатолій Васильович

УДК 32.01:327.39(477)(043.3)

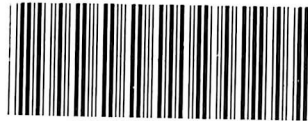
ГЕОПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ В УКРАЇНІ: ДЖЕРЕЛА ТА ЕВОЛЮЦІЯ

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

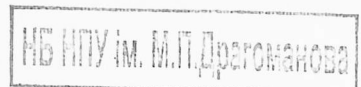
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

НБ НПУ

100042148

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національній академії оборони України, Міністерство оборони України.

Науковий керівник – доктор політичних наук
Ващенко Костянтин Олександрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри соціально-політичних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Шергін Сергій Олександрович
Дипломатична академія України при Міністерстві
закордонних справ України, завідувач кафедри
глобальних і регіональних систем;

доктор політичних наук, доцент
Шульга Марина Андріївна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політології.

Захист дисертації відбудеться “ 27 ” листопада 2009 року о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “26” жовтня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Від 1991 року розпочинається якісно новий етап самостійного розвитку України, на якому Українська держава постає як самостійний “гравець” із власним геополітичним позиціонуванням на міжнародній арені. Суть останніх полягає в інтенсивному переході світового співтовариства до створення планетарного соціального організму. Як наслідок цих перетворень – проблема історичного осмислення глобалізаційних процесів та геополітики, що ввійшла до числа провідних тем сучасних досліджень як на світовому рівні, так і в Україні. Це обумовлено цілою низкою процесів, пов’язаних з динамікою зовнішніх та внутрішніх соціально-політичних та історичних вимірів державстворення України, а також з трансформацією її геополітичної самоідентифікації та потребою у самопозиціонуванні на світовій арені. Зазначене актуалізує наступна низка питань.

По-перше, Українській державі необхідно подолати синдром “лімітрофності” через визначення геополітичних пріоритетів суспільного розвитку шляхом здійснення геополітичної самоідентифікації. По-друге, геополітичне становище України потребує вираженої зовнішньої та внутрішньої політики з метою попередження і прогнозування політичних наслідків відстоювання геополітичних інтересів у Європі сучасними центрами впливу – США, РФ, ЄС. По-третє, недосконалість системи формування геополітичної стратегії у структурах законодавчої та виконавчої влади в Україні спонукає до реформування системи геополітичної освіти та виховання, яке має враховувати зміну парадигм геополітики.

Актуальність теми також посилюється і тому, що дослідження історії становлення та розвитку наукових основ геополітики не тільки формує й доповнює загальну неупереджену вітчизняну історію геополітики, а й сприяє процесу духовного відродження нації. Досвід минулого у всій його багатогранності сприяє об’єктивному усвідомленню сучасного стану та перспектив у прогнозуванні геополітичного майбутнього України. Крім того, дослідження вказаної теми дозволяє враховувати у геополітичному прогнозуванні основні тенденції розвитку геополітичної науки, які, в свою чергу, полягають у такому:

- перша тенденція – сучасні дослідники зайняті осмисленням геополітики як системи, досліджують основні елементи геополітики в їх єдності, тобто цілісно принципи, категорії, закони, ідеї, при цьому здійснюється так званий інтенсивний підхід до теоретичних питань геополітики, що дозволяє виявити сутність більш вищого рівня у геополітичних явищах, які раніше в тій чи іншій мірі були досліджені (Р. Арон, П. Галлуа, З. Бжезинський, С. Хантінгтон, Г. Кіссінджер та ін.);

- друга тенденція виражає діяльність тих дослідників, котрі йдуть шляхом постановки нових проблем у теорії геополітики (Е. Кочетов, М. Неклеса та ін.);

- третя тенденція характеризується вирішенням складних завдань і поєднанням в одному дослідженні проблем інтенсивного та екстенсивного

розвитку геополітики. Дана тенденція найбільш життєво важлива, оскільки близька до практики і забезпечує глибоке, комплексне вирішення основних геополітичних проблем: саме в її рамках і на її основі передбачається проведення осмислення теорій класичної та посткласичної геополітики (М. Михальченко, Ф. Рудич, О. Бодрук, В. Смолянюк, С. Василенко, М. Багров, В. Булгаков, Ж. Панченко, М. Шевченко, С. Шергін, М. Шульга та ін.).

Аналіз літератури з проблем геополітики засвідчує, що переважна більшість сучасних робіт з даної проблематики є своєрідною сумішшю геополітичних та неореалістичних поглядів, або, незважаючи на модну назву роботи, де фігурує слово “геополітика”, є дослідженням міжнародних відносин країни з іншими державами світу.

Поряд з високим рівнем загального осмислення геополітики в зарубіжних наукових колах й у вітчизняних теоретичних здобутках в Україні майже відсутні дослідження механізмів геополітичної самоідентифікації та самопозиціонування України на світовій арені, які, по-перше, базувалися б на вітчизняному досвіді і традиціях і, по-друге, були б спрямовані на пошуки оптимальної моделі сучасного геополітичного розвитку України.

Отже, недостатня теоретико-методологічна розробленість цих проблем у поєднанні з високою практичною значимістю зумовила вибір теми дисертаційного дослідження, визначення мети та завдань роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконане в Науково-дослідному центрі гуманітарних проблем Збройних Сил України у межах науково-дослідної теми “Проблеми душпастерства у Збройних Силах України”. Ініціативна тематика, затверджена Науковою радою НДЦ ГП ЗС України, протокол № 9 від 06 червня 2007 року.

Об'єкт дослідження – геополітичні ідеї в Україні.

Предмет дослідження – джерела та еволюція геополітичних ідей в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз джерел та еволюції геополітичних ідей в Україні від найдавніших часів до сьогодення.

Завданнями дослідження є:

- визначити ступінь наукової розробки проблеми та провести історико-політологічний аналіз геополітичних ідей у політичній науці;
- з'ясувати джерела походження теорій геополітики на теренах України;
- прослідкувати еволюцію української геополітики у світовому контексті й здійснити її періодизацію;
- проаналізувати концептуальні засади національних геополітичних шкіл Заходу та Росії у другій половині ХХ – початку ХХІ століть;
- відтворити цілісну картину історії досліджень з геополітики в Україні у ХХ та на початку ХХІ століття;
- виявити організаційні форми становлення й розвитку науково-дослідних установ у галузі геополітики в суверенній Україні;

- проаналізувати внесок вітчизняних учених у розробку теорії геополітики та впровадження у зовнішньополітичну практику геополітичних технологій;
- розробити рекомендації, які сприятимуть вдосконаленню системи наукового забезпечення зовнішньополітичної безпеки України.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертаційну роботу було виконано в концептуальних межах історії політичної науки з позицій загальнонаукової методології, яка застосовується у сучасних наукових дослідженнях. Вивчення обраної теми потребувало використання науково-дослідних принципів, що є найбільш прийнятними для історико-політичних досліджень: історизму, об'єктивності, системності наукового аналізу. Діалектичний підхід дозволив об'єктивно розглянути суперечливий розвиток геополітики України у світовому контексті. Діалектичний метод використовувався з метою критичного аналізу геополітичних проблем України в процесі державотворення, виявлення внутрішніх суперечностей цього процесу. У науковій роботі було застосовано такі методи дослідження. Метод класифікації використовувався при формуванні та обробці джерел інформації, а також при проведенні історико-політичного аналізу. Хронологічний метод, що дав можливість розглянути процес становлення й пізнання наукових досліджень у динаміці, змінах у відповідній послідовності. Порівняльно-історичний та історико-науковий методи дали змогу з'ясувати наукову й практичну цінність результатів геополітичних досліджень як у загальному контексті розвитку геополітики в Україні, так і на відповідних історичних етапах. Інституційний метод застосовувався для дослідження становлення геополітики як галузі політичних досліджень у сучасній Україні. Структурно-функціональний метод використано при розгляді питань впровадження результатів геополітичних досліджень у зовнішньополітичній практиці України. Використані методи дозволили структурувати та систематизувати весь інформаційний масив, обґрунтувати висновки дослідження.

Джерельну базу дослідження складають філософські, політологічні, нормативні документи України з питань Національної безпеки, історико-політологічні праці зарубіжних і вітчизняних авторів, присвячені проблемам геополітичного розвитку людства та України.

Наукова новизна одержаних результатів. У результаті проведеного дисертаційного дослідження отримано нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні джерел та еволюції геополітичних ідей в Україні, ролі й місця наукових здобутків вітчизняних вчених в історії становлення та розвитку наукових основ національної школи геополітики. У рамках здійсненого дослідження отримано результати, які відзначаються науковою новизною.

1. Обґрунтовано теоретичні засади історико-політологічного дослідження геополітичних ідей, що дозволило здійснити комплексний аналіз виникнення та розвитку геополітичних ідей у світовій та вітчизняній політичній думці, відтворити історико-наукову картину еволюції вітчизняної геополітики у світовому контексті.

2. Удосконалено обґрунтування того, що українська геополітична школа ґрунтується на тих же засадах, що й кожна національна школа геополітики, а саме:

на відповідних вченнях про географічні образи державно-територіальних утворень, про геополітичну структуру світу та ідеї контролю над простором.

3. Вперше запропоновано періодизацію еволюції вітчизняних геополітичних ідей, яка включає: загальнофілософський етап, який характеризується зародженням географічного детермінізму; географічний етап, характеризується вивченням політики держави, виходячи з географічного положення; геополітичний етап, характеризується вивченням держав як просторово-географічних феноменів і осягнення природи їхньої взаємодії між собою.

4. Дістало подальшого розвитку виявлення й класифікація закономірностей розвитку геополітики Заходу та СРСР/Росії у другій половині XX – початку XXI століть з урахуванням традицій національних геополітичних шкіл, а також глобальних трансформацій. Досліджено межі застосування традиційних парадигм геополітики, доведено їх низьку ефективність у сучасних умовах та перспективність і важливість орієнтації на цивілізаційну, гео економічну та інформаційну парадигми геополітики.

5. Вперше в Україні запропоновано періодизацію розвитку української геополітики як наукової галузі в XX – на початку XXI століття: підготовчий етап (1900 – 1918 рр.), класичний етап (1919–1990 рр.), етап геополітичного романтизму (1991–1994 рр.), етап геополітичної ідентифікації (1995–2000 рр.), етап інституалізації геополітики в науковому просторі України (2000 р. – по даний час). Зроблено висновок щодо розвитку геополітичної науки України в контексті еволюції світової геополітики, що репрезентовано переходом від дуалістичної парадигми геополітики до цивілізаційної, гео економічної та інформаційної.

6. Виявлено феномен зростання суспільного значення геополітичних знань у формуванні теоретичного та буденно практичного рівнів геополітичної свідомості українського соціуму, а також з'ясовано стан наукового і кадрового потенціалу і професійної підготовки фахівців у галузі геополітики в умовах трансформації українського суспільства. Досліджено роль у виконанні цього завдання наукових установ та освітніх закладів, запропоновано авторський варіант наукового забезпечення вирішення геополітичних проблем національної та міжнародної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає, перш за все, в тому, що вони можуть бути використані для подальшого розвитку концептуальних засад сучасної геополітики України, при прийнятті державно-управлінських рішень у сфері міжнародних та міждержавних відносин. Аналіз, положення, висновки, рекомендації, пропозиції дисертаційного дослідження можуть бути використані: при розробці та реалізації концептуальних підходів геополітичної стратегії країни з урахуванням сучасних тенденцій силового протистояння на міжнародній арені; при подальшому уточненні і розробці концептуальних та організаційно-правових засад національної безпеки України; при підготовці наукових праць, навчальних посібників, спецкурсів вищих навчальних закладів державно-управлінського профілю, а також у процесі викладання суспільно-гуманітарних дисциплін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні наукової ради Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, висвітлювались у виступах на конференціях: науковому міжкафедральному семінарі “Актуальні проблеми, шляхи і досвід удосконалення підготовки та бойового застосування військ” (Київ, 2004); міжгалузевій науково-практичній конференції “Застосування Військово-Морських Сил у боротьбі з тероризмом на морі: завдання, можливості, способи дії” (Київ, 2006); V Міжнародній науково-практичній конференції “Діалог православ'я та ісламу: роль релігії у сучасному житті” (Київ, 2007); науково-практичній конференції “Пріоритетні напрямки підвищення ефективності діяльності правоохоронних структур і військових формувань України” (Хмельницький, 2007); науково-практичній конференції “Застосування космічних систем в інтересах національної безпеки та оборони” (Київ, 2007); науковому семінарі „Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми формування особистості офіцера Збройних Сил України” (Київ, 2007); четвертій науковій конференції Харківського університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба (Харків, 2008); науково-практичній конференції “Українознавство” (Київ, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано у 13 наукових працях, з яких 4 статті у фахових виданнях ВАК України, 4 у тезах наукових конференцій, 5 у збірниках наукових праць.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 193 сторінки, із них обсяг основного тексту – 174 сторінки, список використаних джерел складає 221 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сутність наукової проблеми, сформульовано мету й завдання дисертаційної роботи, визначено об'єкт, предмет, методологічні засади дослідження, викладено тези наукової новизни та практичне значення отриманих результатів, вказано на їх апробацію.

Перший розділ “Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичних ідей” присвячений науково-теоретичному осмисленню рівня дослідження проблем становлення вітчизняної геополітики у світовому контексті.

У першому підрозділі “*Основні підходи до розуміння сутності геополітики в історії сучасної політичної думки*” розкрито стан наукової розробки історії світової геополітики та сучасних тенденцій її розвитку як науки про закони і закономірності організації гегемонії та контролю влади над простором.

Сучасні роботи з геополітичної проблематики можна умовно поділити на дві групи.

Першу групу складають наукові дослідження академічної геополітики, основною метою якої є представлення геополітичної аргументації у вигляді всезагальних закономірностей і традицій геополітичних відносин. Такі дослідники,

як Дж. Модельські, В. Томсон, В.Л. Цимбурський схильні розглядати геополітичну структуру світу як циклічно розвиваючу систему, що постійно переходить від одного до іншого “світового устрою”.

До другої групи, що становить переважну більшість геополітичних досліджень, відносяться роботи, присвячені практичній геополітиці, яка служить створенню геополітичних кодів держав. Цю проблему розглядали З. Бжезинський, Г. Кіссінджер, Л. Івашов, В. Колосов та ін.

Стверджується, якщо протягом всього ХХ ст. на Заході геополітика була предметом наукових досліджень, то у Радянському Союзі геополітика була прерогативою лише спецслужб та аналітичних центрів вищого державного керівництва.

У другому підрозділі “*Ступінь розробки та джерельна база досліджень геополітики в сучасній Україні*” стверджується, що в Україні окремого історико-політологічного дослідження за темою роботи на час написання дисертації не було створено. Деякі аспекти проблеми частково висвітлено в низці монографій, докторських і кандидатських дисертаціях, написаних С. Василенко, М. Багровим, Ж. Панченко, В. Булгаковим, М. Шульгою, М. Шевченком, збірниках наукових праць, інших періодичних виданнях.

Однією з методологічних особливостей історико-політологічного аналізу геополітичної проблематики стало критичне опрацювання широкого кола питань, які прямо або опосередковано відбивають історичні, соціально-економічні, політико-правові аспекти проблеми, що розглядається. За напрямками та методологією досліджень усі джерела інформації можна поділити на сім груп.

До першої групи наукових робіт віднесено праці істориків та політичних діячів від часів Київської Русі до другої половини ХІХ ст., де вивчаються геополітичні аспекти становлення Української держави.

До другої групи наукових робіт віднесено роботи дослідників першої половини ХХ ст., що за своїм змістом безпосередньо пов’язані з темою дослідження. Окрему підгрупу другої групи становлять праці, що вийшли друком у закордонних наукових установах..

Третю групу становлять праці, що вийшли друком у незалежній Україні. Перша підгрупа даної групи – це праці, в яких висвітлюються питання української геополітики в історичній ретроспективі. Другу підгрупу становлять праці прикладної геополітики України.

До четвертої групи літератури внесено праці науково-педагогічних працівників навчальних закладів та вчених наукових установ України, де показано, як створювалися і впроваджувалися у життя наукові розробки з геополітики.

П’ята група – це публікації вітчизняних вчених і громадсько-політичних діячів, які аналізували тенденції розвитку світової та української геополітики.

Шосту групу складають сучасні докторські та кандидатські дисертації, у яких висвітлюються окремі аспекти розвитку світової та вітчизняної геополітики.

Сьому групу складають законодавчі та нормативні акти України з основних питань зовнішньої і внутрішньої політики.

Зазначена джерельна база дозволила всебічно висвітлити поставлену у дисертаційному дослідженні проблему.

У другому розділі “Формування геополітичних ідей в історії української політичної думки” розглядається розвиток української геополітичної думки протягом всього періоду існування українського народу.

У першому підрозділі *“Геополітичні уявлення в Україні-Руси від найдавніших часів до XIX ст.”* досліджено умови, у яких зароджувалась та розвивалась українська геополітична думка.

Першу доктрину геополітичного бачення України-Руси викладає Нестор у своєму “Літописі Руському”. Нестор цілком усвідомлює насамперед історичну спадкоємність “руського племені” з попередниками, з одного боку, та причетності його до найбільших верств цивілізованого світу.

Значний вплив на українську геополітичну думку XVI ст. мав сарматизм. В українській думці ця концепція мала довести відмінність українців від великоросів і близькість українського народу до культури давньої Греції.

Геополітичні підходи простежуються також в історичних працях таких авторів Нового часу, як Г. Кониського, членів Кирило-Мефодіївського братства, М. Гоголя, М. Драгоманова.

У другому підрозділі *“Тенденції зародження та становлення геополітики в Україні як науки на початку XX століття”* розглядаються підвалини формування геополітики як науки в Україні.

Засновником української геополітики можна вважати М. Грушевського, котрий один із перших серед українських авторів, формулюючи основні вектори української геополітики (західний та чорноморський), розробив безперервну схему українського геополітичного процесу.

В історії України ми можемо простежити три основні групи геополітичних доктрин: західну (власне західна, пропольська), південну (чорноморська) та східну (промосковська, протатарська), а також синтетичні (балтійсько-чорноморська, доктрина панславізму) та геоцентрична.

У третьому підрозділі *“Геополітика в наукових центрах за межами України в першій половині XX ст.”* стверджується, що українська геополітика як наука в періоди бездержавності розвивалася в першу чергу за рахунок вчених емігрантів. Серед них був і С. Рудницький, котрий розробив проект системи організації та здійснення геополітичних досліджень. У виданнях Українського Чорноморського інституту, очолюваного Ю. Липою у 1940-1942 рр., визначені основи досліджень проблем розвитку Української державності та її політики після здобуття самостійності.

У третьому розділі **“Світовий контекст розвитку геополітики у другій половині XX – початку XXI століть”** досліджуються геополітичні доктрини в період після Другої світової війни на Заході та в СРСР і Російській Федерації.

У першому підрозділі *“Розвиток основних напрямів дослідження в західній геополітиці”* стверджується, що в повоєнний період на розвиток геополітичної

думки визначний вплив спричинило формування біполярної системи, що характеризувалася протистоянням двох військово-політичних блоків НАТО та ОВД.

Західна геополітика другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. виходить з таких парадигм: дуалістичної; циклічної; цивілізаційної; гео економічної та інформаційної. У цілому, сучасна західна геополітична думка все більш відмоєляється від ідей географічного детермінізму і за основу бере соціокультурні, цивілізаційні, економічні та інформаційні чинники.

У другому підрозділі *“Основні проблеми розвитку геополітики в радянській і пострадянській періоди”* досліджується розвиток геополітичних поглядів в Радянському Союзі та після його розпаду в Російській Федерації.

Стверджується, що в період існування СРСР можна спостерігати три основні геополітичні доктрини, які послідовно змінювали одна одну. До 1960-х рр. СРСР можна розглядати як державу регіонального рівня. В доктрині Л. Брежнєва мова велася вже не лише про оборону Радянського Союзу та захист всіх соціалістичних країн, а й передбачалося втручання Радянського Союзу у внутрішні справи зарубіжних країн. Доктрина М. Горбачова передбачала перехід від біполярного світу до “безполосного”, у якому жодна країна не претендувала на світове домінування і який базувався на гармонії та міжнародній згоді.

Здійснений аналіз російської школи геополітики дозволяє стверджувати, що в ній мають місце дві суперечливі тенденції – прозахідна, яка ґрунтується на світоглядних засадах лібералізму, та антизахідна, яка ґрунтується на геополітичних теоріях та ідеях, що розвивалися в царській Росії та СРСР.

У четвертому розділі *“Становлення геополітики як галузі політичних досліджень в сучасній Україні”* розглянуто формування геополітики як науки в умовах сучасної Української держави.

У першому підрозділі *“Місце і роль геополітики щодо наукового забезпечення державного управління в Україні”* стверджується, що найбільш впливовими аналітичними центрами, які займаються питаннями геополітики є: 1) Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД); 2) Національний інститут проблем міжнародної безпеки (НІПМБ).

Аналіз публікацій НІСД та НІПМБ дає підстави стверджувати, що у своїй поточній діяльності зазначені організації дотримуються певних правил, а саме: 1) всі дослідження інститутів обов’язково супроводжуються окресленням можливих сценаріїв подальшого розвитку подій або явищ міжнародного життя, що вивчаються. Самі дослідження будуються у рамках дуалістичної, гео економічної, цивілізаційної, інформаційної парадигм геополітики за схемою “минуле-теперішнє-майбутнє”, причому найбільша увага приділяється прогнозуванню майбутнього. У більшості випадків отримані результати подаються у формі теоретичного обґрунтування для прийняття урядових або корпоративних рішень щодо досліджуваного явища; 2) для вдосконалення шляхів розв’язання проблем, що досліджуються, НІСД та НІПМБ діють шляхом об’єднання зусиль спеціалістів різних фахів.

У другому підрозділі *“Розвиток геополітичної науки в системі Національної академії наук України”* розглядається становлення геополітики як науки в установах НАН України. Діяльність Національної академії наук України характеризується широким і відкритим розповсюдженням результатів досліджень. Одним з перших наукових досліджень з проблем геополітики є праці науковців Інституту народознавства НАН України. Безпосередньо стан міжнародних відносин та проблеми геополітики вивчаються Інститутом держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Інститутом світової економіки і міжнародних відносин (ІСЕМВ) НАН України. Серед здобутків вказаних інститутів у сфері міжнародних відносин привертають увагу: дослідження геополітики та геоekonomіки України; інформаційно-аналітична підтримка діяльності уряду України; застосування системного аналізу для прогнозування міжнародних відносин.

У третьому підрозділі *“Роль освіти у формуванні геополітичних пріоритетів в суспільній свідомості українського соціуму”* розглядається питання наукових досліджень та викладання проблем геополітики у вищих навчальних закладах України. До установ, де найбільш плідно вирішуються ці завдання, належать Національна академія державного управління при Президентові України (НАДУ) та Національна академія оборони України (НАОУ).

В НАДУ на кафедрі національної безпеки викладаються навчальні дисципліни *“Геополітичні аспекти національної безпеки України”*, *“Геополітичний аналіз та прогнозування”*. Викладанням і науковою розробкою проблем геополітики та національної безпеки України займаються такі науково-педагогічних працівники, як Г. Ситник, В. Богданович та ін.

У НАОУ викладанням і науковою розробкою проблем геополітики та воєнної безпеки займалися В. Смолянюк, М. Шевченко, В. Косєвцов, Г. Костенко та ін.

У Київському національному університеті імені Т.Шевченка геополітика стала предметом ґрунтовних досліджень науковців М. Шульги, М. Багрова, В. Булгакова, Ж. Панченко.

Завдання вивчення геополітики як явища, що відіграє істотну роль у житті українського народу, було покладено на колектив відділу геополітики та геостратегії Науково-дослідного інституту українознавства (НДІУ). Нинішня концепція роботи відділу базується на синтетичному понятті *“геополітична реальність”*, яке введено в науковий обіг В. Крисаченком.

ВИСНОВКИ

Вперше в політологічній науці відтворено цілісну історико-наукову картину розвитку української геополітики у світовому контексті, виявлено основні історичні закономірності та тенденції формування теорії та практики національної школи геополітики.

1. З'ясовано, що джерелами походження теорії геополітики на теренах України є твори мислителів Давньої Русі, в яких розкривається визначальний вплив

географічного фактора на історичний розвиток суспільства та твори українських мислителів Нового часу, котрі здійснювали вивчення політики держави, виходячи з географічного положення, із зайнятої нею території.

2. Дослідження джерел, що висвітлюють етапи становлення геополітики як наукового пізнання, показує певну закономірність та спадковість у розвитку основних геополітичних ідей та їх тісний зв'язок із розвитком світу й конкретної держави, що й сприяло зародженню національних геополітичних шкіл. Особливості останніх виражаються в акцентах поглядів на геополітику і її практичних рекомендаціях. При цьому, зазвичай, виокремлюють три найбільші школи, які відрізняються своїми принциповими положеннями: німецьку, французьку, англо-американську. На відміну від інших геополітичних шкіл, для німецької та англо-американської характерною особливістю є конструювання глобальних геополітичних моделей світу. Суть пошуків французької школи геополітики зводиться до визначення ролі Франції у інтеграційних процесах Європи, ідентичності Європи у цивілізаційних координатах та визначення шляхів і методів організації європейського простору. Суть же пошуків представників російської геополітичної школи зводиться до визначення ідентичності Росії у цивілізаційних координатах та визначення шляхів і методів організації євразійського простору.

3. Концептуальні засади української геополітичної школи та її історія значно відрізняються від традиційно структуризованих і поступово прогресуючих у своєму кумулятивістському русі за обсягом накопичених знань геополітичних шкіл країн Заходу і Росії. Феномен української геополітики парадоксальний у тому відношенні, що вона протягом майже всієї своєї історії перебувала в непевному стані буття-небуття. Її динамізм був не стільки науково-суттєвим, скільки науковобуттєвим. “Бути чи не бути?” – питання, яке визначало не тільки зусилля подвижників української геополітики, отже, і виживання останньої та Української держави загалом, а й значною мірою, сам зміст цих зусиль, тобто характер та динаміку її компонентів і структури. Тільки з огляду на постійне відтворення головних складників української геополітики вона могла існувати й існувала за часів бездержавності, але за цих умов важко було сподіватися на її постійний і значний прогрес.

Розроблено періодизацію еволюції вітчизняних геополітичних ідей, яка включає: загальнофілософський етапи (від найдавніших часів – XVI ст.), який характеризується зародженням географічного детермінізму; географічний етап (XVII – остання третина XIX ст.), характеризується вивченням політики держави, виходячи з географічного положення; геополітичний етап (кінець XIX – початок XXI ст.) характеризується вивченням держав як просторово-географічних феноменів і осягнення природи їхньої взаємодії між собою.

4. Історико-політологічний аналіз поглядів у країнах-членах НАТО на розвиток міжнародних відносин дозволив констатувати, що одвічний дуалізм – протистояння сухопутної могутності (СРСР) морській (США) досяг максимальної напруги в часи “холодної війни” 1946 – 1991 рр. і трактувався у рамках традиційної дуалістичної парадигми геополітики. Процеси глобалізації, що відбуваються у

сучасному світі, не завжди знаходять адекватне відображення в теоретичних побудовах геополітиків, які ґрунтуються лише на дуалістичній парадигмі геополітики. Відповідно, з кінця 1990-х рр., процеси глобалізації трактуються у контексті цивілізаційної, гео економічної та інформаційної парадигм геополітики.

Встановлено, що сьогодні існують певні протиріччя між геополітичними школами Заходу та Росії щодо бачення перспектив розвитку світового геополітичного простору. Це обумовлено державноцентричними світоглядно-доктринальними настановами та відмінними національними традиціями структуризації геополітичного простору. Разом з тим формування геополітики і геостратегії провідними державами Заходу та Росії в умовах глобалізації ґрунтуються на дуалістичній, цивілізаційній, гео економічній та інформаційній парадигмах геополітики.

5. Відтворено цілісну картину історії досліджень з геополітики в Україні у ХХ та на початку ХХІ століття і запропоновано такий хронологічний поділ геополітичного періоду розвитку української геополітики: підготовчий етап (1900 – 1918 рр.) характеризується появою нових геополітичних ідей стосовно державного суверенітету України; класичний етап (1919-1990 рр.) характеризується багатою і різноманітною науковою та практичною спадщиною, що включила в себе відповідно вчення про географічні образи державно-територіальних утворень, геополітичну структуру світу та ідеї контролю над простором, котрі утворюють засади кожної національної школи геополітики. Особливістю даного періоду є збереження за радянських часів геополітичної наукової спадщини України переважно у закордонних наукових установах; етап геополітичного романтизму (1991–1994 рр.) пов'язаний з вибором України зовнішньополітичної стратегії й визначення власних національних інтересів. Головний геополітичний інтерес України на той час – бути поза Росією. Де бути й з ким – це вважалося питанням другорядним. Цей період характеризується відсутністю ефективних аналітичних систем для орієнтації в геополітичному просторі, що супроводжувалося езотеричними техніками створення геополітичної картини світу. До таких можна віднести всякого роду глобалістські візії та доктрини, міфологічні образи постбіполярного світу; етап геополітичної ідентифікації (1995–2000 рр.) характеризується трансформацією чорно-білих схем геополітичного мислення у більш різноманітний досвід стратегічного планування політики. Цей період пов'язаний із становленням геополітики як науки та навчальної дисципліни у системі державного управління, а також у системі НАН України та системі вищої освіти України. Особливістю даного етапу є активне використання традиційних схем української геополітики у пошуках рішень у контексті трикутника “Захід – Росія – Україна”; етап інституалізації геополітики в науковому просторі України (2000 р. – по даний час), що характеризується функціонуванням ефективних аналітичних схем для орієнтації у сучасному геополітичному просторі. Цей етап пов'язаний із розвитком геополітичної науки України в контексті світової геополітики, що репрезентовано переходом від дуалістичної парадигми геополітики до цивілізаційної, гео економічної та інформаційної.

6. Визначено роль провідних наукових установ і організацій у проведенні системних досліджень з геополітики в Україні. Зокрема: Національного інституту стратегічних досліджень, Національного інституту міжнародних проблем, Інституту народознавства НАН України; Інституту держави і права імені В.М.Корещького НАН України; Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України; Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України; Національної академії державного управління при Президентові України; Національної академії оборони України; Київського національного університету імені Т.Шевченка; Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

7. Значний внесок у розвиток геополітики суверенної України зробили такі вітчизняні вчені, як С.Василенко, М.Багров, В.Булгаков, О.Бодрук, П.Масляк, М.Михальченко, В.Смолянко, Г.Ситник, Ж.Панченко, В.Крисаченко, М.Кулініч, Ф.Рудич, М.Шевченко, М.Шульга та ін. Вони розробили теоретичні основи геополітики й практичні рекомендації щодо формування перспективної моделі геополітичної стратегії сучасної України. В той же час єдина геополітична концепція в Україні відсутня.

8. Розроблено і запропоновано рекомендації для ефективного вирішення проблем національної та міжнародної безпеки, провідними ідеями яких виступають: об'єднання потенціалу різних державних і соціальних інститутів з метою дослідження і розробок актуальних питань взаємодії різних країн і народів в економічній, екологічній і соціальних галузях; обґрунтування єдиних моделей оцінки обороноздатності держави і стану збройних сил, правового регулювання і контролю їхньої діяльності. На нашу думку, важливою складовою цього механізму має стати секція "Геополітика і безпека", яка об'єднувала б у собі інститути, центри і асоціації. Її діяльність, перш за все, повинна забезпечувати формування наукової бази для вироблення оптимальних рішень державної і міжнародної політики. У роботі секції також необхідно передбачити організацію низки внутрішніх і міжнародних дослідницьких проектів; проведення національних і міжнародних конгресів; видання спеціалізованого журналу "Геополітика і безпека", наукових праць і монографій; формування енциклопедичних знань в галузі геополітики, геоekonomіки та проблем національної безпеки і оборони.

СПИСОК ОПУБЛКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Луценко А.В. Геополітика: роль і можливості системи освіти в підготовці магістрів державного управління / А.В.Луценко // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: "ІНТАС", 2009. – Вип. 40. – С. 103–112.
2. Луценко А.В. Становлення геополітики як науки в системі національної академії наук України / А.В.Луценко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2009. – Випуск 12. – С. 155–158.

3. Луценко А.В. Витоки української геополітики та особливості її розвитку / А.В. Луценко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – 2008. – Том XX. – С.488–495.

4. Луценко А.В. Геополітичний образ України у науковій та навчальній літературі сучасної Росії / А.В. Луценко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – 2008. – Том XXI. – С.424–431.

5. Луценко А.В. Еволюція геополітичної думки у країнах-членах НАТО у другій половині XX століття / А.В. Луценко // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – 2007. – № 1(3). – С.39–44.

6. Луценко А.В. Історичні традиції та сучасні тенденції розвитку геополітичної думки у країнах Заходу / А.В. Луценко // Воєнна історія. – 2007. – № 4-6. – С. 67–75.

7. Луценко А.В. Історія України під геополітичним кутом зору в працях вітчизняних дослідників / А.В. Луценко // Військово-науковий вісник. Випуск 9. – Львів: ЛВІ, 2007. – С. 100–109.

8. Луценко А.В. Досвід геополітичного виховання в Росії / А.В. Луценко / Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми формування особистості офіцера Збройних Сил України: Збірник наукових праць. – К.: НАОУ, 2007. – С. 62–65.

9. Луценко А.В. Історія України під геополітичним кутом зору / А.В. Луценко // Сторінки історії. Збірник наукових праць / Відп. ред. Н.Ф. Гнатюк. – К.: ІВЦ Видавництво “Політехніка”, 2008. – Вип. 27. – С. 120–121.

10. Луценко А.В. Геополітика та особливості сучасного морського тероризму / А.В. Луценко // Застосування Військово-Морських Сил у боротьбі з тероризмом на морі: завдання, можливості, способи дій: матеріали міжгалузевої науково-практичної конференції, (Київ, 25 травня 2006 року). – К.: НАОУ, 2006. – С.79–86.

11. Луценко А.В. Проблеми національної безпеки в умовах геополітичного інформаційного протиборства / А.В. Луценко // Пріоритетні напрямки підвищення ефективності правоохоронних структур і військових формувань: матеріали науково-практичної конференції (17 травня 2007 року). – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – С.120–121.

12. Луценко А.В. Розвиток стратегічних технологій та геополітики США / А.В. Луценко // Застосування космічних систем в інтересах національної безпеки та оборони: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 3 жовтня 2007 року). – К.: НАОУ, 2007. – С. 42.

13. Луценко А.В. Тероризм в мусульманському світі: геополітичний аспект / А.В. Луценко // Актуальні проблеми, шляхи і досвід удосконалення підготовки та бойового застосування військ: матеріали міжкафедрального науково-технічного семінару. – К.: НАОУ, 2004. – С.86–97.

АНОТАЦІЇ

Луценко А.В. Геополітичні ідеї в Україні: джерела та еволюція – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2009.

У дисертаційній роботі досліджується джерельна база та стан наукової розробки проблем становлення геополітики в Україні.

Розглядається розвиток української геополітичної думки протягом всього періоду існування українського народу, включаючи його етнічні корені і до початку минулого століття. Досліджено умови, у яких зароджувалась та розвивалась українська геополітична думка.

Здійснено історико-політологічний аналіз розвитку геополітичних доктрин та поглядів у період після закінчення Другої світової війни в наукових та політичних колах країн Заходу, в Радянському Союзі та Російській Федерації.

Дається аналіз стану геополітичних розробок, шкіл, напрямків наукового пошуку в сучасній українській науці та освіті.

Розроблено практичні рекомендації щодо реалізації геополітичної стратегії України.

Ключові слова: геополітика, парадигма геополітики, геополітична стратегія, геополітичні ідеї, національна школа геополітики, національна безпека.

Луценко А.В. Геополитические идеи в Украине: истоки и эволюция – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2009.

В диссертации исследуется источниковедческая база и состояние научной разработки проблем генезиса украинской геополитики в мировом контексте. Раскрываются концептуальные основы зарубежной геополитики, дана характеристика основных парадигм современной геополитики. Отдельного историко-политологического исследования в Украине, в котором были бы рассмотрены вопросы по теме работы на время написания диссертации, не создано. Некоторые аспекты изучаемой проблемы частично показаны в ряде монографий, докторских и кандидатских диссертациях, сборниках научных трудов, других периодических изданиях.

Раскрывается развитие украинской геополитической мысли на протяжении всего периода существования украинского народа, начиная с геополитических взглядов времен Киевской Руси и до начала XX века. Исследуются условия, повлиявшие на возникновение и развитие украинской геополитической мысли, которая, как и мировая геополитика, имеет также три основных периода развития: общеполитический этап, представленный трудами мыслителей Древней Руси, географический этап, представленный деятельностью украинских мыслителей Нового времени, и собственно геополитический – представленный деятельностью

украинских мыслителей Новейшего времени. Рассмотрены основы формирования геополитики как науки в Украине, в истории которой можно увидеть три основные группы геополитических доктрин: западную (собственно западная, польская), южную (черноморская) и восточную (московская, татарская), а также – синтетические (балтийско-черноморская, доктрина панславизма) и геоцентрическая.

Осуществлен анализ исторического развития геополитических доктрин и взглядов в послевоенный период в научных и политических кругах стран Запада. Современная западная геополитическая мысль все более отказывается от идей географического детерминизма и в основу берет социокультурные, цивилизационные, экономические и информационные показатели. Показано становление и развитие геополитики в Советском Союзе, а также в Российской Федерации. Современная российская геополитика исходит из следующих парадигм: дуалистической, циклической, цивилизационной, геоэкономической и информационной.

Предоставляется анализ состояния геополитических разработок, школ, направлений научного поиска в современной украинской науке и образовании. В развитии современных научных подходов к украинской геополитике выделяются пять этапов, тесно связанных со становлением и развитием украинской государственности в Новейшей истории, а именно: подготовительный этап (1900–1918 гг.) характеризуется новыми идеями относительно государственного суверенитета Украины; классический этап (1919–1990 гг.) характеризуется разнообразным научным и практическим наследием, что включало в себя соответственно учение об географических образах государственно-территориальных образованиях, геополитическую структуру мира и идеи контроля над пространством. Особенностью данного периода является сохранение в советские времена геополитического научного наследия Украины в зарубежных научных учреждениях; этап геополитического романтизма (1991–1994 гг.) связан с выбором Украины внешнеполитической стратегии и определением собственных национальных интересов. Главной геополитической задачей Киева был выход из-под диктата Москвы. Этот период характеризуется отсутствием эффективных аналитических систем ориентации в геополитическом пространстве, что сопровождалось эзотерическими техниками образования геополитической картины мира; этап геополитической идентификации (1995–2000 гг.) характеризуется трансформацией черно-белых схем геополитического мышления в более разнообразный опыт стратегического планирования политики. Этот период связан со становлением геополитики как науки и учебной дисциплины в системе государственного управления, а также в системе НАН Украины и системе высшего образования. Особенностью этого периода является активное использование традиционных схем украинской геополитики в поисках решения в контексте треугольника “Запад – Россия – Украина”; этап институализации геополитики в научном пространстве Украины (2000 г. – по настоящее время) характеризуется функционированием эффективных аналитических схем для ориентации в современном геополитическом пространстве. Этот этап связан с развитием в Украине геополитической науки в контексте мировой геополитики, что представлено переходом от дуалистической

парадигмы геополитики к цивилизационной, геоэкономической и информационной.

Разработаны практические рекомендации по вопросам реализации геополитической стратегии Украины и улучшения научного обоснования в этом направлении.

Ключевые слова: геополитика, парадигма геополитики, геополитическая стратегия, геополитические идеи, национальная школа геополитики, национальная безопасность.

A.V. Lutsenkko Geopolitical Ideas in Ukraine: Sources and Evolution. – Manuscript.

Dissertation for a scientific degree of the candidate of political sciences, speciality 23.00.01 – “Theory and History of Political Sciences” – National Pedagogical Dragomanov University – Kyiv, 2009.

The dissertation researches the source base and state of scientific problem development of geopolity in Ukraine. Ukrainian geopolitical ideas during the period of the Ukrainiann people existance including athneec core up to the beggining of the last century development has been considered.

Historical and political analysis of geopolitical doctrine development and views during the post-period after War II within scientific and political circles of Western countries, Soviet Union and Russian Federation has been done.

The state of geopolitical studies, schools, scientific research directions in modern Ukrainian science and education has been analyzed.

The practical recommendations concerning realization of national geopolitical conceptions and improving scientific researches in this sphere were elaborated.

Key words: geopolity, goepolity paradigm, geopolitical strategy, geopolitical ideas, National geopolitical school, National security.

Підписано до друку 22.10.2009 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 628
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26